

UNELE DATE PRIVIND RAPORTURILE DINTRE CULTURILE NEOLITICE TIMPURII DIN ESTUL ROMÂNIEI CU CELE DIN SUD-VESTUL U. R. S. S.

DE

EUGEN COMȘA

În studiile arheologice de la noi privind epoca neolitică s-au analizat mai cu seamă problemele referitoare la periodizarea, conținutul și relațiile cu alte culturi din regiunile vecine, dintre acestea însă problema raporturilor dintre culturile neolitice timpurii din estul României cu cele din sud-vestul Uniunii Sovietice a fost studiată în măsură mai mică. În lucrarea noastră vom încerca să analizăm aceste raporturi, să precizăm când anume s-au produs și prin ce s-au manifestat ele.

Până în prezent numai câțiva dintre specialiștii noștri au aprofundat tematica începuturilor neoliticului din estul țării noastre¹. Cei mai mulți dintre ei s-au ocupat cu problemele culturii Criș² considerată încă a fi cea mai veche cultură neolitică din estul României. Analiza începuturilor neoliticului din estul țării nu trebuie atât de mult simplificată, ci se cuvine să fie mai ales aprofundată. Pornind de la acest punct de vedere, dacă vom studia cu atenție complexele de tip Criș din partea de est a ariei lor de răspîndire, vom constata că în realitate toate descoperirile de tip Criș, din jumătatea de est a României, sînt de la sfîrșitul evoluției culturii³. În acest caz se ridică următoarele probleme :

---

¹ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 13—35; C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Date noi cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului României*, în SCIV, 15, 3, 1964, p. 313—317; Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 320—333; Vladimir Dumitrescu, *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, în SCIV, 21, 1970, 2, p. 187—199.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, în *ActaArch-Budapesta*, 9, 1958, p. 53-68; Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R.P. Roumaine*, în AAC, I, 1959, 2, Cracovia, 1960, p. 173—184; D. Berciu, *op. cit.*, p. 21—35; Eugenia Zaharia, *Considérations sur la civilisation Criș à la lumière des sondages de Lef*, în *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 5—51.

³ Eugen Comșa, *Unele probleme ale culturii Criș (Pe baza descoperirilor de la Hărman)*, în *Aluta*, I, 1970, Sf. Gheorghe, p. 35—42.

— epoca neolitică începe în zona amintită odată cu răspîndirea în Moldova și în Muntenia a comunităților culturii Criș sau dacă nu
 — care sînt complexele, aspectele sau culturile neolitice care să dateze *dinainte* de răspîndirea comunităților Criș în Moldova și să corespundă în timp cel puțin fazelor de început (din alte regiuni) ale culturii Starčevo-Criș.

Pentru a se completa documentarea referitoare la perioada dintre sfîrșitul mezoliticului sau epipaleoliticului și apariția primelor comunități Criș, au fost puse în discuție două complexe mai importante: pentru Moldova cel considerat a fi Precriș, descoperit la Dîrțu⁴, care între timp s-a dovedit a fi greșit interpretat⁵, și ulterior pentru Dobrogea s-a adus în discuție complexul din peștera „La Adam”⁶, a cărui unitate culturală este pusă la îndoială⁷.

Pe o porțiune restrînsă a teritoriului studiat sînt documentate cîteva complexe cu unelte macrolite de aspect campignian⁸, iar pe aproape toată întinderea aceluiași teritoriu sînt cunoscute diverse complexe tardenoisienne. Se cuvine să ne îndreptăm atenția asupra complexelor tardenoisienne din zona avută în vedere, deoarece în anumite regiuni ale țării noastre ele au contribuit la formarea unor culturi neolitice (fapt oglindit prin elementele culturii materiale), iar în altele viețuirea lor a încetat odată cu neolitizarea acelor zone. În estul țării numărul descoperirilor tardenoisienne este încă destul de mic (deși se află în continuă creștere), dar din cercetarea ariei lor de răspîndire rezultă clar că în prezent se poate considera că astfel de comunități au viețuit pe tot teritoriul Moldovei⁹, în estul

⁴ C.S. Nicolăescu-Plopșor și M. Petrescu-Dîmbovița, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *Materiale*, V, 1959, p. 52; Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dîrțu (Notă preliminară)*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 265—271.

⁵ În legătură cu „problema Dîrțu” facem precizarea că încă de la primele discuții referitoare la datarea complexului, ne-am exprimat (inclusiv în cadrul unei ședințe de comunicări) îndoiala cu privire la atribuirea cronologică și culturală a complexului Dîrțu, atrăgînd atenția lui C.S. Nicolăescu-Plopșor asupra faptului că o parte dintre cioburile de la Dîrțu nu conțin pleavă, ci cioburi pisate, indicîndu că acel complex este de fapt mai tîrziu și că unul dintre topoarele neperforate de la Dîrțu, din punct de vedere tipologic, poate fi datat cel mai devreme la nivelul cronologic al fazei Bolintineanu a culturii Boian. Pentru obiecțiile aduse împotriva datării amintim: Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 48—50; N. Vlăsa, *Sonda jul de salvare de la „Gura Baciului”*, în *AMN*, V, 1963, Cluj, p. 375—376.

⁶ C. Rădulescu și P. Samson, *Sur un centre de domestication du mouton dans le méso-olithique de la grotte „La Adam” en Dobrogea*, în *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 76, 1, 1961, p. 282 și urm.

⁷ Este pusă la îndoială asocierea dintre microlite și oasele de oaie domestică (v. Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 190—191).

⁸ Fl. Mogoșanu și M. Bitiri, *Asupra prezenței campignianului în România*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 215—224; Fl. Mogoșanu, *Șantierul de la Lapoș*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 145—150; idem, *Probleme noi în așezarea de la Lapoș*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 337—348; C.S. Nicolăescu-Plopșor și Maria Bitiri, *Asupra prezenței campignianului în raionul Piatra Neamț*, (în manuscris).

⁹ Principalele descoperiri tardenoisienne din Moldova sînt prezentate în lucrările: N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 25; Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrșit a epipaleoliticului*, ..., în *SCIV*, XV, 1964, 3, p. 321—333. De curînd au fost efectuate noi cercetări cu care prilej s-au descoperit mai multe așezări tardenoisienne. Astfel Al. Păunescu a făcut cercetări de-a lungul Prutului mijlociu, iar Mihalache Brudiu în nordul județului Galați.

Munteniei¹⁰ și în Dobrogea¹¹. Privirea de ansamblu a locuirii din zona dată se poate completa cu numeroasele complexe de acest tip cercetate în ultimii ani în sud-vestul Uniunii Sovietice¹². Aici ne interesează numai un aspect al problemei și anume acela dacă comunitățile tardenoisene târzii din estul țării noastre și din regiunile învecinate au fost antrenate în procesul de neolitizare și mai ales dacă ele au contribuit și în ce măsură la formarea culturilor neolitice care le-au succedat. Răspunsul ce se poate da și se dă la aceste întrebări diferă de la regiune la regiune. În stadiul actual al cercetărilor pentru teritoriul Moldovei, la prima întrebare încă nu se poate răspunde, deoarece lipsește documentarea necesară, iar la cea de-a doua se poate răspunde negativ, deoarece cultura Criș (cea mai veche cultură cunoscută din neoliticul cu ceramică, din acea zonă) nu prezintă în domeniul uneltelor tradiții tardenoisene¹³. Abordând astfel problema răspundem numai pe jumătate la întrebarea pusă, deoarece de curînd în preajma cursului mijlociu al Nistrului prin munca intensă de cercetare depusă de V. Markevici și de alți specialiști, s-au făcut o serie de descoperiri importante¹⁴. Pe baza observațiilor făcute arheologul amintit ajunge la concluzia că se pot deosebi două grupuri de așezări epipaleolitice târzii¹⁵: unul caracterizat prin materialele din complexul Ataki VI și cel de-al doilea răspîndit în zona din preajma cursului inferior al Bugului Sudic și pînă la Prut¹⁶. Fiecare din aceste două grupe culturale a contribuit la formarea și evoluția neoliticului din zonele menționate. Primul dintre ele a dat o nuanță specifică neoliticului din zona de la est de riul Kainar¹⁷, iar celălalt grup a contribuit la formarea primei faze a culturii bugo-dnestriene¹⁸.

Se cuvine să subliniem importanța descoperirii între localitățile Soroki și Trifauți a două așezări neolitice timpurii¹⁹, din perioada de dinainte de răspîndirea ceramicii în regiunile de care ne ocupăm²⁰. Cele două așezări sînt apropiate în timp. Pentru exemplificare amintim că în complexul numit Soroki I²¹, în așezarea corespunzătoare stratului 2 a fost săpată

¹⁰ Fl. Mogoșanu, *Probleme noi în așezarea de la Lapoș*, în SCIV, 15, 1964, 3, p. 342—348.

¹¹ C. Rădulescu și P. Samson, *op. cit.*, p. 282 și urm.

¹² N.A. Ketrau, *Палеолитические и мезолитические места нахождений в бассейне р. Руты*, în *Антропоген Молдавии*, Kișiněv, 1969, p. 24—88; A.P. Cerniș, *Некоторые итоги исследований палеолита Поднепровья (1946—1957 гг.)*, în MIA, Kișiněv, 1960, p. 16—19; P.I. Boriskovski, *Problemele paleoliticului superior și mezoliticului de pe coasta de nord-vest a Mării Negre*, în SCIV, XV, 1964, 1, p. 15—17; V.N. Danilenko, *Неолит Украины. Глава древней истории юго-восточной Европы*, Kiev, 1969, p. 57—62; A.A. Formozov, *Периодизация мезолитических стоянок европейской части С.С.С.Р.*, în SA, XXI, 1954, p. 38—51; N.O. Bader, *Мезолит*, în *Каменный век на территории СССР*, Moscova, 1970, p. 90—102.

¹³ Se amintește că în aria Starčevo, în fazele timpurii, în sudul Banatului sînt documentate unelte microlite (informație de la Gh. Lazarovici).

¹⁴ V.I. Markevici, *Исследования неолита на среднем Днестре*, în KS, 105, 1965, p. 85—90.

¹⁵ Idem, *Неолит Молдавии (Памятники буго-днестровской культуры)* autoreferat, Moscova, 1968, p. 3—4; T.S. Passek și E.K. Cerniș, *Неолит северного Причерноморья*, în *Каменный век на территории С.С.С.Р.*, Moscova, 1970, p. 123.

¹⁶ Idem, *op. cit.*, p. 4.

¹⁷ Ibidem, p. 4.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Soroki, Trifauți Les 1 (stratul II) = Soroki I și la 700 m distanță, complexul Soroki, Trifauți Les 2 (stratul inferior) = Soroki II.

²⁰ V.I. Markevici, *op. cit.*, în KS, 105, 1965, p. 85—90. Complexe neolitice vechi, fără ceramică, sînt documentate și lângă Bugul sudic în complexul de la Zanikovți (V.N. Danilenko *op. cit.*, p. 150).

²¹ Datele folosite aiciile am extras din lucrarea lui V.I. Markevici, *Неолит Молдавии*, Moscova, 1968, p. 6—7.

(între anii 1958—1963) o suprafață de peste 200 m². În cuprinsul așezării au fost cercetate două locuințe de tipul bordeielor, cu gropile de formă ovală cu resturi de vetre. Într-una din aceste locuințe era o groapă avînd în pămîntul de umplutură piese de silex, dovedind că bordeiul a servit ca „atelier” pentru prelucrarea silexului. Pe nivelul de călcare corespunzător s-au găsit resturile a trei vetre. Prelucrarea silexului este reprezentată prin numeroase nuclee specifice de formă rectangulară, de formă neregulată (pentru desprinderea așchiilor), prizmatice (pentru desprinderea lamelor) și piramidale. Între unelte predomină lamele (84,8%) retușate sau nu, răzuitoarele pe vîrf de lamă, răzuitoare și dălțițe (burine) pe așchii, un triunghi, trapeze, sfredele, segmente de lame (pentru unelte compuse). Dintre uneltele de os sînt semnalate: sule cu secțiunea ovală sau rotundă, o lamă din colț de mistreț și un pumnal de os. Membrii comunității se ocupau (în ordinea importanței) cu: pescuitul²², vînătoarea²³, culesul²⁴. Creșterea vitelor a avut un caracter secundar (sînt documentate oase de la următoarele animale domestice: bovine, porc și ciine)²⁵. Cultivarea primitivă a plantelor poate fi presupusă numai. Cele două așezări sînt datate în perioada neoliticului vechi, lipsit de ceramică, pe baza următoarelor argumente²⁶:

a) Predominarea în cadrul inventarului a uneltelor de silex, a lamelor cu toate derivatele lor.

b) Folosirea aceleiași tehnici de prelucrare a silexului în acest strat ca și în cele ce au urmat în timp (în cursul neoliticului cu ceramică) în zonă.

c) Existența segmentelor de lamă, deci a uneltelor compuse de tipul secerii.

d) Existența oaselor de animale domestice: bovine, porc și ciine.

e) Poziția așezărilor amintite pe terasa joasă spre deosebire de așezările mai vechi situate pe locuri înalte, departe de luncă.

Caracteristicile celor două așezări indică începutul perioadei de creștere, pe scară redusă, a animalelor domestice de către comunitățile de pescari și vînători din zona dată, deci începutul procesului de neolitizare. Nu este exclus ca acest grup cultural de la începutul neoliticului, să fie reprezentat și în nordul Moldovei.

Pe întinsul Dobrogei se pare că a avut loc un proces similar de neolitizare a unor comunități tardenoisienne tîrzii, fapt care se manifestă mai tîrziu sub formă de tradiție tardenoisiană în complexele timpurii ale culturii Hamangia²⁷.

²² V.I. Markevici și E.A. Tepkin, *Ихтиофауна неолитических поселений у г. Сороки* în *Антропоген Молдавии*, Kișinév, 1969, p. 89—103. Sînt prezentate următoarele specii de pești ale căror oase s-au descoperit în așezările neolitice de lângă Soroki: păstrugă (*Acipenser stellatus Pallas*), știucă (*Esox lucius L.*), babușcă (*Rutilus rutilus L.*), un fel de crap (*Rutilus frisii Nordm.*), roșioară, (*Leuciscus idus L.*), plătică (*Abramis brama L.*), somn (*Silurus glanis L.*), șalău (*Lucioperca lucioperca L.*), biban (*Perca fluviatilis L.*) și altele neprecizate. S-au descoperit în total 4 036 oase de pește.

²³ S-au scos la iveală oase de: căprioară, cerb, mistreț, cal sălbatic, lup (V.I. Markevici, *op. cit.*, în *KS*, 105, 1965, p. 86).

²⁴ S-au adunat cochilii de melci și valve de scoici (*Ibidem*, p. 86).

²⁵ V.I. Markevici, *Неолит Молдавии*, Moscova, 1968, p. 7.

²⁶ Argumentele le-am extras din lucrarea lui V.I. Markevici, *op. cit.*, în *KS*, 105, 1965, p. 89.

²⁷ Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrșit a epipaleoliticului...*, în *SC IV*, 15, 1964, 3, p. 332.

Pentru teritoriul Moldovei s-au semnalat recent șapte complexe încă neclare, în cuprinsul cărora se găsesc în principal unelte microlite de silex asociate cu foarte puțină ceramică de aspect primitiv reprezentată prin cioburi mici, foarte corodate²⁸. Complexele sînt atribuite de descoperitori, cu prudență, neoliticului vechi („protoneoliticului”). Aici le amintim numai cu titlu informativ. Problema lor urmînd a fi studiată și rezolvată prin descoperiri viitoare mai concludente.

Descoperirile din ultimii ani din regiunile situate la nord-vest de Marea Neagră ridică probleme importante. Treptat acolo s-a definit o nouă cultură materială specifică acelor regiuni și numită la început cultura Bugului Sudic și apoi, în urma săpăturilor de lîngă Trifauți, arheologii sovietici i-au schimbat denumirea în cultura bugo-dnestriană²⁹. În monografia publicată de curînd de către V.N. Danilenko despre această cultură, este delimitată aria de răspîndire a comunităților ei, periodizarea și caracteristicile fiecărei faze, ca și raporturile cu culturile vecine sau mai depărtate³⁰. De asemenea prin studiile recente ale lui V.I. Markevici sînt definite elementele caracteristice ale complexelor înrudite cercetate de el, în vecinătatea orașului Soroki³¹. Pînă de curînd în acea zonă se cunoșteau șapte obiective aparținînd culturii bugo-dnestriene³². Din informațiile primite cu prilejul unei călătorii de studiu făcute la Cernovți rezultă că arheologii ucraineni au descoperit încă două așezări de același tip³³, ceva mai spre nord-vest de cele studiate de către V.I. Markevici.

Din datele publicate cu privire la cultura bugo-dnestriană reiese că evoluția ei s-a desfășurat de-a lungul a șase faze³⁴, dintre care în zona Trifauți sînt documentate pînă acum numai fazele II—V³⁵, dar lipsesc fazele I și VI.

După părerea lui V.N. Danilenko primele contacte dintre comunitățile acestei culturi și culturile neolitice balcanice au avut loc încă din cursul celei de-a doua faze (numită Sokolețkaia)³⁶ a culturii bugo-dnestriene. Același autor arată că în perioada corespunzătoare celei de-a treia faze (numită Pecerskaia) a culturii amintite a avut loc expansiunea dinspre vestul Peninsulei Balcanice a comunităților culturii Starčevo și ca urmare s-a format cultura Criș, ai cărei purtători s-au infiltrat înspre est pînă și în Ucraina apuseană³⁷. La rîndul său V.I. Markevici se referă la primele contacte ale comunităților culturii menționate cu cele ale culturii Criș,

²⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 26.

²⁹ Ambele denumiri au fost date de către V.N. Danilenko.

³⁰ V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 258.

³¹ V.I. Markevici, *op. cit.*, în KS, 105, 1965, p. 85—90; idem, *op. cit.*, Moscova, 1968.

³² Idem, *op. cit.*, în KS, 105, 1965, p. 85.

³³ Informații primite de la G. Timoșciuk de la Muzeul de istorie din Cernovți.

³⁴ V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 149—157.

³⁵ V.I. Markevici, *op. cit.*, Moscova, p. 29 (tabel). Pe care se arată că în preajma Nistrului lipsesc pînă acum din documentare complexe corespunzătoare în timp fazei întia. În perioada corespunzătoare fazei a șasea, în zona amintită, a încetat locuirea purtătorilor culturii bugo-dnestriene și zona a fost ocupată mai întia de comunitățile culturii ceramicii liniare și apoi de comunitățile fazei Larga Jijia (respectiv fazei Tripolie A).

³⁶ V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 217.

³⁷ *Ibidem*.

care s-au produs în cursul fazei Sokolețkaia³⁸ (la sfârșitul ei) și arată că în timpul fazei Pecerskaia, în două așezări Soroki 3 și Soroki 1 (stratul 1, orizontul b) se observă un număr apreciabil de elemente de caracter Criș împreună cu cele bugo-dnestriene³⁹.

Din punctul nostru de vedere se cuvine să facem o paralelizare mai precisă a celor două culturi. Pentru aceasta trebuie să arătăm că analiza complexelor de tip Criș din Moldova a permis clasificarea lor în două faze de evoluție⁴⁰. Faza mai veche numită Glăvăneștii Vechi, caracterizată prin numeroase borcane cu corpul bombat (cu fundul îngroșat sau cu piciorușe), cu decorul specific compus din adâncituri duble făcute cu unghia. Cea de-a doua fază numită Valea Lupului are ca formă specifică castronul bitronconic (unele au picior înalt cruciform sau numai inel de fund)⁴¹.

Cercetînd cele cîteva vase de aspect Criș descoperite în complexele bugo-dnestriene și publicate pînă acum, remarcăm că unele dintre ele au forma specifică de castron (cu partea superioară tronconică, aproape cilindrică și inel de fund)⁴². Dacă ținem seama că în cadrul complexelor Criș din Moldova astfel de vase sînt specifice fazei tîrzii Criș documentate acolo—după cum am arătat mai sus—sîntem în măsură să precizăm că faza Valea Lupului a culturii Criș⁴³, de pe teritoriul Moldovei a fost paralelă în timp cu faza a treia, Pecerskaia a culturii bugo-dnestriene. Prin urmare, primele contacte—remarcate de specialiștii sovietici—dintre purtătorii celor două culturi s-au putut produce numai în perioada de după stabilirea comunităților culturii Criș în Moldova, adică în cursul fazei Glăvăneștii Vechi⁴⁴, coresponzătoare în timp, cel puțin în parte, fazei a doua Sokolețkaia a culturii bugo-dnestriene.

Din datele prezentate trebuie să tragem unele concluzii :

Întrucît contactele dintre cele două culturi s-au produs în cursul fazei a doua (Sokolețkaia) și sînt evidente în timpul celei de a treia (Pecerskaia), se cuvine să admitem că în zona la care ne referim procesul de răspîndire a ceramicii s-a produs pe două căi deosebite : dinspre apus prin intermediul purtătorilor culturii Criș și din răsărit prin purtătorii culturii bugo-dnestriene. Din datele prezentate și cunoscute pînă acum rezultă că în regiunea dată, procesul s-a desfășurat mai întîi în zona din preajma Bugului, unde se cunoaște prima fază (Skibinețkaia) a culturii bugo-dnestriene, de acolo el s-a extins în cea de-a doua fază, înspre nord-vest, pînă înspre cursul mijlociu al Nistrului și probabil mai departe, dincoace de Prut, în nordul Moldovei (unde încă nu se cunoaște nici o

³⁸ V.I. Markevici, *op. cit.*, Moscova, 1968, p. 29.

³⁹ *Ibidem*, p. 9 și 29.

⁴⁰ Eugen Comșa, *Unele probleme ale culturii Criș (Pe baza descoperirilor de la Hărman)*, în *Aluta*, I, Sf. Gheorghe, p. 35—42.

⁴¹ Cu ani în urmă Vlad Zirra, prezentînd o comunicare despre așezarea Criș de la Valea Lupului arăta că este mai tîrzie decît alte complexe de tip Criș din Moldova.

⁴² De exemplu : V.I. Markevici, *op. cit.*, în *KS*, 105, 1965, p. 88, pl. 17/III, 3.

⁴³ Eugen Comșa, *Unele probleme ale culturii Criș...*, în *Aluta*, I, 1970, p. 35—42.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 39—40.

așezare a purtătorilor acestei culturi)⁴⁵. Tot atunci s-a produs contactul dintre acele comunități și cele ale purtătorilor culturii Criș.

Studiind în ansamblu problemele neoliticului timpuriu din această parte a Europei, constatăm că ne ocupăm de o zonă în cuprinsul căreia au venit în contact două masive culturale⁴⁶: unul de origine răsăriteană, caracterizat printr-o populație semistabilă de pescari, vânători și culegători, folosind unelte microlite și o ceramică specifică cu numeroase vase cu fundul ascuțit, cu ornamentare proprie. Din apus s-au răspândit comunitățile aparținând unui alt masiv cultural, cel al populației aproape sedentare de cultivatori și crescători de vite, cu unelte perfecționate și cu ceramică caracterizată prin vase cu fundul drept, ornamentată de obicei cu adâncituri, linii incizate, barbotină și mai rar cu decor pictat. Contactul dintre comunitățile celor două masive culturale s-a produs undeva în zona de la est de Carpați. Ca urmare a contactului și presiunii comunităților Criș s-a format un complex cultural mixt, din îmbinarea celor două categorii de elemente (de origine Criș și bugo-dnestriană), cu predominarea primelor. Tot după acest contact, în întreaga arie a culturii bugo-dnestriene, pe lângă vasele specifice cu fundul ascuțit s-au răspândit vasele cu fundul drept. În domeniul economiei purtătorii culturii amintite au trecut la cultivarea plantelor și la creșterea vitelor. După aceea cele două masive culturale au dăinuit vreme îndelungată, pînă la sfîrșitul epocii neolitice, avînd zona de contact schimbătoare.

În perioada corespunzătoare sfîrșitului fazei Valea Lupului a culturii Criș de pe întinsul Moldovei, în regiunile de la est de Carpați s-au produs evenimente importante, urmate chiar și de deplasări succesive de populație dintr-o zonă în alta. Astfel se semnalează pătrunderea pînă spre cursul superior al Prutului, dinspre Niprul mijlociu a comunităților culturii Nipru-Donet, care în răspîndirea lor spre vest au asimilat unele elemente ale culturii bugo-dnestriene, ajungînd ca în zona Soroki să fie reprezentate după cum precizează V.I. Markevici — prin ceramică specifică culturii Nipru-Donet, iar în privința utilajului, prin unelte specifice din punct de vedere tipologic culturii bugo-dnestriene⁴⁷. Acest grup de descoperiri este atribuit de unii cercetători fazei a patra (Samcinskaia) a culturii bugo-dnestriene. Nu este exclus ca în perioada dată unele elemente ale culturii Nipru-Donet (inclusiv unele comunități) să fi pătruns și în nordul Moldovei.

Spre sfîrșitul neoliticului timpuriu din zona dată, s-a produs o a doua mișcare de populație, de astă dată dinspre nord-vest. Ne referim la răspîndirea în regiunile noastre a comunităților culturii ceramicii liniare⁴⁸. Cele mai vechi elemente liniare cunoscute pe teritoriul țării noastre datează

⁴⁵ Pînă în prezent la noi au fost semnalate doar cîteva vase mici de tip bugo-dnestrian, descoperite la Zănești. Ele au fost amintite verbal, cu cîteva ani în urmă, de către Vladimir Dumitrescu, cu prilejul unei ședințe de comunicări.

⁴⁶ Eugen Comșa, *Nouvelles données relatives à l'évolution des civilisations néolithiques sur le territoire de la Roumanie*, în *NÉH*, II, București, 1960, p. 8.

⁴⁷ V.I. Markevici, *op. cit.*, Moscova, 1968, p. 9 și p. 29 (tabel).

⁴⁸ Ion Nestor, *Cultura ceramicii liniare în Moldova (Pe baza săpăturilor arheologice de la Glăvănești Vechi, Iași)*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 17—26; J.K. Sveșnikov, *Культура линейно-ленточной керамики на территории верхнего Поднепровья и западной Волыни*, în *SA*, XX, 1954, p. 100—130; Eugen Comșa, *Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul României și din regiunile vecine*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 217—242; T.S. Passek și E. K. Cerniș, *Памятники линейно-ленточной керамики на территории С.С.С.Р.*, în colecția *Археология С.С.С.Р.*, 1, 11, Moscova, 1963.

din cursul fazei mijlocii a culturii. Primele lor comunități au pătruns dinspre nord-vest (de-a lungul Carpaților) în Moldova și s-au stabilit aproximativ în jumătatea ei nordică, unde au venit în contact și au dislocat, după toate probabilitățile, comunități întârziate ale culturii Criș⁴⁹. În zona vecină spre est, cele mai vechi elemente de caracter liniar datează din aceeași fază. Contactul dintre comunitățile culturii bugo-dnestriene cu cele ale culturii ceramicii liniare (cu „capete de note”) s-a produs în vecinătatea Nistrului mijlociu, în cursul fazelor a patra (Samcinskaja) și a cincea (Savranskaia)⁵⁰. Amintim că în așezarea Novie Rusești, în stratul corespunzător locuirii purtătorilor culturii cu ceramică liniară, s-au descoperit cioburi de tip bugo-dnestrian din faza a patra (Samcinskaja)⁵¹, ceea ce înseamnă că la acea dată comunitățile culturii ceramicii liniare pătrunseseră deja în zona amintită și dislocaseră comunitățile culturii bugo-dnestriene. Confirmarea contactului din perioada dată se face pe baza descoperirii în 1959, de către V.N. Danilenko, pe locul Bazikov Ostrov, de lângă satul Skibinți, din preajma cursului mijlociu al Bugului Sudic, în cadrul unei așezări bugo-dnestriene din faza a patra (Samcinskaja) a unor cioburi izolate din vase cu decor liniar, cu „capete de note” (puțin alungite) aparținând culturii ceramicii liniare⁵². Din perioada următoare, în cadrul așezării Soroki 5, din faza a cincea (Savranskaia) a culturii bugo-dnestriene, s-au găsit de asemenea cioburi aparținând culturii ceramicii liniare⁵³. Complexul indică: fie locuirea în două zone apropiate a comunităților celor două culturi, fie reocuparea regiunii din vecinătatea orașului Soroki, de către comunitățile fazei Savranskaia.

Pe teritoriul României, viețuirea comunităților culturii ceramicii liniare a durat vreme îndelungată, în decursul a două faze specifice regiunilor noastre⁵⁴. În cursul primei faze, în răspîndirea spre sud, ele au ajuns—așa după cum am arătat mai sus—pînă în zona din centrul Moldovei. În cursul celei de-a doua faze ele s-au întins mai departe spre sud pătrunzînd—după toate probabilitățile—în estul Munteniei și poate în nord-estul Dobrogei. De asemenea comunitățile lor au trecut prin trecătorile Carpaților Orientali, în sud-estul Transilvaniei, ajungînd pînă în zona din preajma cursului mijlociu al Mureșului⁵⁵.

În Moldova, așa după cum au dovedit recente săpături de la Tîrpești, viețuirea lor a durat pînă tîrziu⁵⁶, cînd acolo s-au întîlnit alte elemente liniare mai tîrzii, originare dinspre nord-vest, cu elemente originare din sud, din aria culturii Boian.

⁴⁹ Eugen Comșa, *Quelques nouvelles données sur la civilisation à céramique rubanée en territoire roumain*, în *Alba Regia*, Szekesfehérvár, sub tipar.

⁵⁰ V.I. Markevici, *op. cit.*, Moscova, 1968, p. 27.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² V.N. Danilenko, *op. cit.*, p. 62—78 și p. 66 (fig. 16/12, 13), p. 68 (fig. 19/1, 2, 4).

⁵³ V.I. Markevici, *op. cit.*, Moscova, 1968, p. 27.

⁵⁴ Eugen Comșa, *op. cit.*

⁵⁵ N. Vlăssă, *Cultura ceramicii liniare în Transilvania*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 239—245, Eugen Comșa, *op. cit.*

⁵⁶ Silvia Marinescu, *Quelques aspects du problème de l'apport de la céramique rubanée à la formation de la civilisation Precucuteni I*, în *Alba Regia*, sub tipar; Eugen Comșa, *op. cit.*

Cercetările recente par să indice că și în nord-estul Munteniei⁵⁷ până târziu a continuat să dăinuiască un facies local al culturii ceramicii liniare, aflat sub influența culturii Dudești. Este evident că acest facies precede în regiunea respectivă cultura Boian, și anume precede locuirea comunităților din perioada de la sfârșitul evoluției fazei Bolintineanu, cu care nu are nici o legătură genetică.

Prin lucrarea noastră dorim să atragem atenția specialiștilor (care se ocupă cu problemele epocii neolitice) asupra faptului că perioade întregi din evoluția neoliticului timpuriu sînt încă slab cercetate și că se cuvine să le studiem cu toată grija.

QUELQUES DONNÉES CONCERNANT LES RAPPORTS DES CIVILISATIONS DU NÉOLITHIQUE ANCIEN DE L'EST DE LA ROUMANIE AVEC CELLES DU SUD-OUEST DE L'U.R.S.S.

RÉSUMÉ

L'étude du néolithique ancien développé dans l'Est de la Roumanie fut effectuée ces derniers temps partant de l'idée que ses débuts sont représentés par les complexes appartenant à la civilisation de Criș, dans son faciès moldave. Mais les fouilles ont prouvé récemment que les habitats Criș de Moldavie son datés seulement de la fin de l'évolution susmentionnée. Il se pose alors la question de préciser quels sont les complexes attestant les commencements du néolithique (donc antérieurs à la civilisation de Criș) en Moldavie, comme dans l'Est de la Munténie et en Dobroudja.

Les dernières fouilles pratiquées dans l'Est de la Roumanie et le Sud-Ouest de l'Union Soviétique montrent que toute la zone envisagée était habitée par des communautés tardenoisennes, dont quelques-unes ont été sans doute comprises dans le processus de développement du néolithique. On peut invoquer à l'appui de ce point de vue les découvertes de V. Markevitch sur le cours moyen du Dniestr, ainsi que celles de V. Danilenko sur le Bug méridional. Rappelons que V. Markevitch a fouillé près de Soroca deux établissements néolithiques qui se caractérisent par la présence des ossements d'animaux domestiqués et par l'absence de la céramique. Il est tout à fait possible qu'on finisse par découvrir des complexes similaires dans le Nord de la Moldavie.

L'étude de la civilisation bugo-dniestrienne pose des problèmes du plus haut intérêt pour les spécialistes roumains. En jugeant d'après les

⁵⁷ Ne referim la recente săpături de la Sudiți. Rezultatele au fost prezentate de Victor Teodorescu, N. Vrapciu, V. Drîmbeanu și D. Lichiardopol în comunicarea: *Rezultate ale cercetărilor arheologice întreprinse în așezarea neolitică timpurie de la Sudiți, jud. Buzău*, prezentată în cadrul celei de-a VI-a sesiuni anuale de comunicări științifice a muzeelor București, decembrie 1970. Autorii mențin părerea lui Victor Teodorescu, după care complexul reprezintă o verigă de care se leagă genetic faza Bolintineanu a culturii Boian. După părerea noastră complexul respectiv reprezintă finalul evoluției comunităților culturii ceramicii liniare din nord-estul Munteniei, care nu stă la baza formării fazei Bolintineanu.

données dont on dispose jusqu'à présent, on peut estimer que la phase Glăvăneştii Vechi de la civilisation de Criş est parallèle à l'étape finale de la phase Sokoletzkaïa de la civilisation bugo-dniestrienne, de même que la phase Valea Lupului est parallèle à la phase de Petcherskaïa. L'analyse de ces données conduit à la conclusion que, compte tenu du fait que les contacts des communautés bugo-dniestriennes avec les communautés de Criş ont eu lieu durant la deuxième et la troisième phase de la civilisation bugo-dniestrienne, il convient d'accepter la thèse que le processus de développement du néolithique dans la zone comprise entre les Carpates et le Dniepr—processus comprenant aussi la diffusion de la céramique—a emprunté *deux voies différentes* : l'une venant de l'est et l'autre de l'ouest.

Il s'ensuit des données publiées jusqu'à présent que dans cette région le processus en question débuta dans la zone du Bug méridional, où la première phase de la civilisation bugo-dniestrienne est d'abord attestée. De là, elle a dû s'étendre vers l'ouest, fort probablement jusque dans le Nord de la Moldavie.

Durant la période qui coïncide avec l'étape finale de la phase Valea Lupului (civilisation de Criş), la région comprise entre les Carpates et le Dniepr a subi des bouleversements qui entraînèrent d'importantes dislocations de peuples. C'est ainsi qu'on a signalé la pénétration jusque dans la zone du cours moyen du Dniestr des communautés appartenant à la civilisation de Dniepr-Donetz. Dans la zone du Dniestr ces communautés sont attestées—selon V. Markevitch—par une céramique du type Dniepr-Donetz, ainsi que par des outils typiques de la civilisation bugo-dniestrienne. Fort probablement quelques éléments (voire quelques communautés) de la civilisation de Dniepr-Donetz ont pénétré à cette époque jusque dans le Nord de la Moldavie.

Vers la fin du néolithique ancien, un autre mouvement de peuples se produira dans la zone envisagée, cette fois l'impulsion venant du nord-ouest. Il s'agit de la diffusion dans le territoire actuel de la Roumanie des communautés appartenant à la civilisation à céramique rubanée.